

ŽARKO LAZAREVIĆ

GOSPODARSKO SODELOVANJE SLOVENIJE IN AVSTRIJE
MED OBEMA VOJNAMA

1. Slovo od Avstrije

Razmišljanja, cilji in pričakovanja

"Sredi šuma, vika in krika strastnih dnevnih političnih bojev in razprtij ne smemo nikdar pozabiti, da narodno gospodarsko življenje sledi svojim lastnim zakonom, neodvisno od političnih programov in da smo na čvrstem razvoju in napredku našega narodnega gospodarstva interesovani enako vsi, brez razlike strank, da je torej tukaj točka, kjer moramo v lastnem interesu vsi složno sodelovati, vsi stanovi in vsi posamezniki, v skupni blagor ljudstva in posameznika."

Pisalo se je leto 1900; zadnje leto iztekajočega se devetnajstega stoletja, ko je luč dneva ugledala prva številka *Narodnega gospodarja* (glasilo ljubljanske Zadrúžne zveze), ki je v uvodniku prinašal navedene misli.¹ Trezne besede ob vstopu v dvajseto stoletje so pozivale k enotnosti med seboj že kar nekaj časa hudo sprte politične in gospodarske veljake. Pozivale so k preseganju trdnih ideoloških pozicij in parcialnih interesov ter k usklajenemu delovanju na gospodarskem področju. Trenutek enotnosti je nastopil leta 1918, ko se je na obzoru že kazala dezintegracija avstrijske združbe narodov. Bolj se je bližal konec prve svetovne vojne, tem bolj se je podiral dotedanji svet. Razmere so postajale čedalje manj pregledne in težje obvladljive; pričakovane ali zgolj slutene prihajajoče spremembe pa velike. Stvarnost je zaradi prihodnosti zahtevala pravočasne in premišljene ukrepe. Še kako aktualne so bile misli Milka Brezigarja – ki je z analiziranjem tedanjosti skušal dobiti vpogled "v novi svet" –, ko je zapisal, da se bodo spremembe zgodile v slovenski prid: "... ako se bomo znali prilagoditi pravočasno velikim izpremembam; ako pa ne bomo razumeli znamenja časa, bomo gospodarsko uničeni," kajti "svet uvideva, da ne pridejo po vojni le velike politične izpremembe, ampak zlasti gospodarske, ki bodo segle globoko v življenje narodov in v gospodarstvo posameznika."² Slovenski politiki so tedaj za nekaj časa pozabili na lastne politične cilje in oblikovali Narodni svet, ki je pri poslavljanju od habsburške monarhije sprejemal vse pomembne odločitve. Narodni svet si je med drugim zadal nalogo braniti in gojiti skupne gospodarske interese ter zavest "gospodarske osamosvojitve". V ta namen so že na avgustovski seji Narodnega sveta osnovali gospodarski odsek; naložili so mu pripravi gospodarski del izločitve iz avstrijske države.³

Opredelitev gospodarskih interesov je bila potrebna, saj so se podajali v nov prostor, ki so ga slabo poznali; gospodarskih stikov s področji vzhodno od Drine tako rekoč ni

1 Narodni gospodar št. 1/1900, 1.

2 Milko Brezigar, Pogled v novi svet. Propagandni spisi Slovenske socialne matice, II. zvezek, Ljubljana, Slovenska socijalna matica 1918, 11, 16.

3 Jože Šorn, Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni. Zgodovinski časopis št. 1–2/1981, 69.

bilo.⁴ Kljub temu v pretežnem delu javnosti ni bilo zaznati negotovosti ali pomislekov o upravičenosti politične in posledično tudi gospodarske preusmeritve; nasprotno, v jugoslovanskem okviru so pričakovali hitrejši gospodarski razvoj.⁵

Milko Brezigar je v delu s pomenljivim naslovom *Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva* podal smernice ukrepov ob prehajanju v novo državo. Izpostavil je "nacionalizacijo" zemlje, industrije, obrti in trgovine. Pretežni lastniki gospodarskih organizacij in zemlje morajo biti Slovenci, narodno neomajni ljudje, kajti "ves dobiček iz naše zemlje mora ostati na domači grudi, da se tukaj porabi v produktivne svrhe ter se ž njim oplode naše dežele". Uresničitev tega je bila mogoča le z zagotovitvijo lastništva in nadzora nad lastnim gospodarstvom; Slovenci morajo biti "zaposleni ne le kot težaki ampak tudi kot voditelji". V kmetijstvu bi bila nujna agrarna reforma; država naj bi podpirala razvoj srednjih kmetij v obsegu 15 do 20 hektarjev.

V slovenskem gospodarstvu naj bi se razvijale tiste panoge, ki vzbujajo največ upanja na uspeh na svetovnem trgu, ali po Brezigarjevo: "Cene svetovnega trga bodo za našo produkcijo merodajne." K razvoju industrije bi, poleg jugoslovanskega trga ("Hrvatska bo podpirala našo industrijo"), morala veliko prispevati carinska zaščita. Poudarjal je nujnost nizkih carin za surovine in izdelke, ki jih doma ne bi imeli oziroma proizvajali. Prizadevati bi si morali za pospeševanje zunanje trgovine, ki naj je Slovenci dotedaj niti ne bi poznali, kaj šele, da bi se zanjo brigali. Nadalje je priporočal nenehno spodbujanje podjetniškega duha (kmetje in obrtniki naj bi uporabili zadružništvo), da bi zagotovili prehod iz ekstenzivnega v intenzivno gospodarjenje. Le-to naj bi bilo porok za doseg blaginje; omogočilo naj bi tudi izvajanje ustrezne socialne politike, ki je po Brezigarju bistveni element uravnoteženega gospodarskega razvoja.⁶

Navedena Brezigarjeva razmišljanja so bila usmerjena izrazito dolgoročno, kajti industrializacija, njej prilagojene zaščitne carine in ustrezna socialna politika so že take narave. Enakega pomena je bilo tudi stremljenje po "koncentraciji zadružništva", kar je tudi eden od ciljev prevratne dobe. Predvsem naj bi se impozantno število zadružnih hranilnic in posojilnic – pglavitnih zbirateljic slovenskega denarnega premoženja – povezovalo v enotno organizacijo s trdno zaslombo v finančno obilno utemeljeni zadružni banki. Pred gospodarskim odsekom, ki so ga v pretežni meri sestavljali gospodarstveniki, pa so stale tudi izrazito kratkoročne naloge reševanja perečih vprašanj: ureditev prehrabene oskrbe prebivalstva, prometa, oskrbe z gorivi in pogonskimi sredstvi ter aktualnih socialnih problemov (pokojnine, podpore vdovam, brezposelnim in demobiliziranim). Daleč najpomembnejša kratkoročna naloga s krepkimi dolgoročnimi učinki pa je bila zaščita slovenskega premoženja (sekvestracija, nacionalizacija, vojna posojila in valutno vprašanje).

Našteto nas prepričuje, da si je Gospodarski odsek nedvomno zadal veliko delo, ki mu je bil le stežka kos. Vedeti namreč moramo, da ni imel oblastnih funkcij; ostal je le na ravni razmišljanj in oblikovanja predlogov za bodoče ukrepanje.⁷ Zato moramo za pridobitev celostnega vtisa naše vidno polje razširiti še na ukrepanje Narodne in deželnih vlad, ki so po ločitvi od Avstro-Ogrske v Sloveniji prevzele oblast. Zraven tega je treba upoštevati še sočasne ukrepe osrednjih beograjskih oblasti.

4 Jasna Fischer, Odrptost slovenske industrije v letih pred prvo svetovno vojno. Podjetništvo na Slovenskem. Razprave s simpozija v Ljubljani 19. januarja 1994. Prispevki za novejšo zgodovino št. 1/1994, 35–43.

5 Zdenko Čepič, Narodnogospodarske zamisli pri Slovencih v času odločitve za prvo narodno državo. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja št. 1–2/1984, 101–121.

6 Milko Brezigar, Osnutek slovenskega narodnega gospodarstva. Celje, Omladina 1918.

7 Jože Šorn, Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni. Zgodovinski časopis št. 1–2/1981, 69.

Zaščita slovenskega premoženja

Valutna problematika

Razpadanje avstrijske državne tvorbe je imelo za posledico tudi razkranjanje avstrijskega denarnega sistema. Že itak zelo oslABLJENA krona je bila zaradi nadaljevanja emisij – na katere Slovenci niso imeli vpliva, kar je zbuJalo nelagodje – čedalje manj vredna. Tako so se Gospodarskemu odseku nujno vsiljevala vprašanja varovanja slovenskega denarnega premoženja. Pri tem ni šlo samo za plačilno sredstvo kot tako, temveč ali zlasti za naložbe slovenskih denarnih zavodov v vojna posojila, državne in občinske vrednostne papirje ter za vloge v drugih avstrijskih finančnih ustanovah.

Milko Brezigar je slovenske politike in gospodarstvenike opozarjal, da je nujno delovati na dveh ravneh: ob državopolitični izločitvi iz avstrijske države bi morali prekiniti vezi z dunajsko tiskarno; preprečiti bi morali vnos novih bankovcev, in to tako, da bi žigosali in v uporabi pustili le 16 odstotkov mase kron, ki so krožile na območju novonastajajoče države. Z žigosanjem in prevrednotenjem bi dejansko uvedli nadomestno valuto, ki bi imela kritje v narodnem premoženju. Sočasno bi morali poskrbeti za prenos denarnega premoženja iz nemških zavodov v slovenske; znebiti bi se bilo treba dvomljivih vrednostnih papirjev. Finančno premoženje naj bi v čim večji meri spreminjali v realno z nakupi nepremičnin in z deležev v slovenskih in čeških delniških družbah; kmetje pa naj bi kupovali orodje, stroje in živino.

Brezigarjevi predlogi so bili daljnovidni, temeljili so na strahu pred nadaljnjim razvrednotenjem slovenskega premoženja zaradi nepredvidljive rasti inflacije; kot realist ni pričakoval zaustavitve razvrednotenja kronske veljave. Zamujanje pri utrditvi valute bi tudi znatno otežilo določanje razmerja do srbskega dinarja, kajti prepričan je bil, da bo v primeru združitve s Srbijo dinar prihodnja državna valuta. Zaradi nerazumevanja politikov, ki niso bili sposobni dojeti dolgoročnih učinkov, temveč so se (nostalgичno zagledani v predvojno vrednost krome) ustrašili političnih posledic uvedbe nadomestne valute, so se Brezigarjeva predvidevanja tudi dejansko uresničila. Slovenski politiki so se zanašali na antatne sile in se obenem ozirali tudi na želje Hrvatov, ki so se odločno zavzeli za ohranitev kontinuitete kronske veljave. Hrvati so naivno pričakovali, da bi bile vse težave odpravljene z zastopstvom Narodnega vijeća pri avstrijski emisijski ustanovi, ki bi nadzorovalo tiskanje in razpečevanje kron.⁸ Z nerazumevanjem dolgoročnih učinkov koristi denarne reforme so se slovenski politiki (a tudi hrvaški) že vnaprej odrekli bistvenemu vzvodu gospodarske politike; obenem pa so si ob poznejši zamenjavi kron za dinarje zelo otežili pogajalsko izhodišče.

Sekvestracije

Druga dilema, pred katero so stali pri zaščiti premoženja, resda ni bila tako pomembna kot valutno vprašanje, a je bilo kljub temu treba ukrepati. Šlo je za vprašanje (očitno neizogibnega spremljevalca razpadanja starih in porajanja novih držav) premoženja tistih ljudi, ki so stalno prebivali zunaj območja novonastale države. Vsaka država se do dokončne ureditve teh razmerij na meddržavni ravni trudi zaščititi premoženje na lastnih tleh in zaščititi oziroma ohraniti nespremenjeni lastninski status; predhodne statusne spremembe namreč prejudicirajo kasnejše odločitve.

Četudi bi hoteli, se Slovenci tej težavi v letu velikih pretresov ne bi mogli izogniti.

⁸ Jože Šorn, Slovenci in gospodarski položaj v prvi svetovni vojni. Zgodovinski časopis št. 1–2/1981, 72–77.

Opazali so namreč, da je prihajalo do primerov nenadzorovanega prenosa sredstev v tujino in zamenjav nepremičnin. Zato je Narodna vlada predzadnji dan iztekajočega se leta 1918 ukazala postaviti pod državni nadzor (sekvester) podjetja, stavbe in zemljišča v lasti tujcev. Z naredbo je slovenska vlada podvrgla nadzoru vsa podjetja, ki so dobiček odvajala v tujino, ali pa je sumila, da se želijo v Sloveniji izogniti obdavčitvi. Vse družbe, ki so imele centralo v tujini, so morale odpreti v Sloveniji svoje podružnice. Če so poslovale izključno na slovenskem prostoru, so morale svoj sedež prenesti na naše ozemlje. V podjetjih, stavbah in na zemljiščih so bili na račun nadzorovancev nastavljeni državni nadzorniki z zelo širokimi pooblastili. Njihova naloga je bila bedeti nad gospodarjenjem in ščititi interese Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. Pri tem delu so jim morali uslužbenci podjetij ali oskrbniki stavb in zemljišč pomagati in se brez-pogojno pokoravati njihovim ukazom.

Vpis sekvestrov je bil dokaj hitro urejen; popis imovine pa jim je šel bolj počasi od rok. Razmere so se spremenile štiri mesece kasneje, po izzidu odredbe osrednje vlade (30. aprila 1919). Le-ta je odredila popis in likvidacijo premoženja tujih državljanov, ki so po srbskih zakonih iz let 1915 in 1916 sodili med podanike Srbiji sovražnih držav; to je tistih, s katerimi se je vojskovala. Duh beograjske odredbe je bil že bistveno drugačen, kajti v nasprotju s slovensko – nadzor vseh tujih gospodarskih osebkov – je zajela le tisto imetje tujcev, ki so imeli državljanstvo Srbiji sovražnih držav. Po drugi plati pa je odredba osrednje vlade presegala slovensko v določilih, ki so omogočala tudi prevzem tuje lastnine s strani jugoslovanskih državljanov.⁹

Združitev finančnih sredstev

Prevratne razmere, ko so bili v ospredju skupni narodni in gospodarski cilji, naj bi Slovincem prinesle tudi *koncentracijo zadružništva*; bila naj bi najvidnejši izraz pohenotanja Slovencev na gospodarskem področju. Združitev raznovrstnih zadružnih organizacij, ki so bile v celoti v slovenskih rokah, bi se pokazala v združitvi denarnih virov, s katerimi bi nato organizirano odkupovali podjetja v tuji lasti in si tako zagotovili kontrolo gospodarstva na slovenskih tleh. Pri tem nas ne sme motiti, da se je govorilo o koncentraciji oziroma združevanju zadružništva. Pod tem naslovom so razumeli združitev slovenskih finančnih zmogljivosti; združenemu zadružnemu kapitalu naj bi se pridružile tudi bančne denarne zmogljivosti. Izpostavljanje kreditnih zadrug je posledica dejstva, da so dolgo vrsto let nadomeščale banke in hranile večino slovenskega denarnega premoženja. Slovenskih poslovnih bank je bilo tedaj malo, le štiri.

Po nekaj sestankih je kaj hitro postalo jasno, da zadružne zveze z razvejano mrežo in dolgoletno tradicijo nikakor niso pripravljene opustiti samostojnost in se podrediti neki vrhovni zvezi ali močni banki (ustanovljeni s strani zadružnih zvez v imenu in z denarnim kreditnim zadrug), ki bi usklajevala njihovo delovanje ter razpolagala z njihovimi finančnimi sredstvi. Določeneje rečeno, slovenske zadružne zveze so na načelni ravni sicer bile pripravljene na združevanje zaradi narodnogospodarskih koristi, vendar z zadržkom, da bi vodilna vloga v tem procesu pripadla kateri od treh največjih zvez. Predprava do prvenstva je bila upravičevana na različne načine: s starostjo, z razvejanostjo organizacijske mreže ali s finančno močjo.¹⁰

9 Rudolf Mam, Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij. Spominski zbornik Slovenije. Ljubljana, Jubilej 1939, 368–369.

10 Anton Božič, Zadružno delo med vojno in po vojni. Letno poročilo in računski zaključek Zadružne zveze v Celju za XI. upravno leto 1916, Celje 1917.

Nacionalizacije/nostifikacije gospodarskih subjektov

a) Agrarna reforma

Eden prvih ukrepov po prevratu, ki je posegal v obstoječo lastniško strukturo, je bila agrarna reforma; napovedalo jo je že *Narodno viječe* novembra 1918. Z zakonom iz februarja 1919 so določili, da se "*proti pravični odškodnini*" razlastijo vsa veleposestva v državi. Razlaščeno zemljo naj bi dodelili podeželskemu prebivalstvu brez zemlje in kmetom, ki je niso imeli dovolj. Vsak naj bi jo dobil toliko, kolikor bi jo s svojo družino zmozel obdelati. Glede gozdov so določili, da se poddržavijo vsi večji gozdni kompleksi; kmetom pa so priznali pravice do paše, drv za kurjavo ter do potrebne količine stavbnega lesa.

Poleti 1919 so – hkrati s prepovedjo odtujitve in obremenitve – opredelili veleposestvo in določili, da se razlasti samo tista zemlja, ki presega maksimum. V Sloveniji je to pomenilo 75 ha obdelovalne zemlje, skupno pa ne več kot 200 ha; presežna površina naj bi se razlastila. Upravičenci razlaščene zemlje ne bi dobili v trajno last, temveč do dokončne uskladitve zakonodaje v začasni zakup. V Sloveniji je določeni maksimum presegalo 208 veleposestev v skupni površini 200.000 ha.

Površina za razlastitev predvidene obdelovalne zemlje je obsegala 30.142 ha; dejansko pa so stare lastnike prikrajšali za razlaščena le za dobro polovico. Od skupne površine razlaščene zemlje so jo dve tretjini vzeli desetim veleposestvom v Prekmurju; preostala tretjina je ležala v drugih delih Slovenije. Obdelovalno zemljo so razdelili 22.000 kmetom; ena kmečka družina je v povprečju dobila bornih 0,66 ha zemlje.

Leta 1931 so z zakonom o likvidaciji agrarne reforme določili, da se v Sloveniji razlastijo tudi gozdovi, ki so sestavljali glavnino slovenskih veleposestev. Za razlastitev so določili 13 gozdnih posestev; lastniki so bili v glavnem tuje narodnosti ali državljanstva. Končno so razlastili le 23.693 ha gozda. Glede na navedeno je nesporno, da agrarna reforma ni imela velikih gospodarskih učinkov, ker je bila predvsem politični ukrep.¹¹

b) Slovenizacija podjetij

Spreminjanje lastniške strukture je seglo tudi na področje industrije in finančnih institucij. V razdelku o zaščiti slovenskega premoženja smo spoznali, da so sprva uvedli nadzorovanje tujega premoženja in tako zagotovili mirovanje oziroma nadzorovano spreminjanje lastninskih razmerij do leta 1922, ko se je država odpovedala tovrstnemu nadzoru. Podjetja v tuji lasti so se lahko nadzora znebila na več načinov: lastniki so lahko državljanstvo spremenili s prevzemom državljanstva katere od zavezniških držav, ali pa so podjetje "nacionalizirali" s prevzemom jugoslovanskega državljanstva. Delniška družba v lasti tujcev se je nacionalizirala tudi tako, da so domače pravne osebe – denarni zavodi, lahko tudi zasebniki – prevzele večinski paket delnic (55 odstotkov); tri četrtine delnic je moralo biti deponirano pri domačem denarnem zavodu in tri leta pod zaporo. Če so ob tem še večino mest v upravnem svetu zasedali jugoslovanski državljani, je podjetje postalo in se štelo za jugoslovansko.

Teh primerov, v katerih so dejavno nastopale banke, je bilo največ v tekstilni in papirni industriji. V splošnem so bili dejanski učinki te akcije daleč od pričakovanj. Že

¹¹ Olga Janša, Agrarna reforma v Sloveniji med obema vojnama. Zgodovinski časopis št. 1–4/1964, 173–189; Anton Šapla, Agrarna reforma. Za izboljšanje življenjskih pogojev našega kmetijstva I., Ljubljana 1938, 147–164.

sodobniki so z obžalovanjem ugotavljali, da so bili Slovenci vse premalo pripravljeni in da si niso znali zagotoviti večinskega deleža v najpomembnejših tovarnah. K temu je zagotovo pripomogla tudi izjalovljena koncentracija slovenskih finančnih sredstev; z njimi bi namreč načrtno "slovenizirali/nacionalizirali" tuje premoženje. Poleg tega se je nemalokrat dogajalo, da so po nekaj letih že nostrificirana podjetja spričo odprodaj ali le navidezno izvedenih nacionalizacij ponovno prešla v roke prvotnih lastnikov.¹²

Poudariti je treba, da dejanja "ponašanja" oziroma nostrifikacije gospodarskih subjektov niso bile neka slovenska/jugoslovanska posebnost. Gre za procese, katere je po prvi svetovni vojni mogoče zaslediti v širšem evropskem prostoru, še zlasti so bili izraziti v novonastalih srednjeevropskih državah. Bili so logična posledica oziroma odsev spremenjene politične in gospodarske stvarnosti. Tako kot v politiki in upravnem aparatu so morali vodilne položaje in deleže v pridobitniških dejavnostih čimprej zasedati zvesti "sinovi naroda".

Nacionalizaciji in denacionalizaciji Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo v Ljubljani

A "zvesti sinovi naroda" so v dilemi med osebno in nacionalno koristjo znali dati prednost osebni. To potrjuje primer Kreditnega zavoda, pred drugo svetovno vojno velike in ugledne slovenske banke. Kot samostojna banka je nastala s "slovenizacijo" ljubljanske podružnice velike in ugledne dunajske banke Österreichische Credit-Anstalt für Handel und Gewerbe. V postopku "nacionalizacije" se je spremenila lastniška struktura, večinski kapitalski delež in večino mest v upravnem odboru so zasedali slovenski gospodarstveniki. Med velikimi institucionalnimi delničarji je prevladovala Jadranska banka, ki je imela v lasti 30 odstotkov delnic in je bila pobudnik ter izvajalec "nacionalizacije" Kreditnega zavoda. Drugače pa je v tej banki prevladovalo razpršeno lastništvo, saj je bilo kar 40 odstotkov delnic razdeljeno med male investitorje, od katerih nobeden ni premogel večjega paketa delnic, da bi se po vplivu lahko kosal z Jadransko banko ali dunajsko Creditanstalt. Med temi delničarji sta imeli še največ delnic dve kreditni zadrugi, ki sta se v svojem poslovanju zelo približali bančni praksi. To sta bili Kmetiska posojilnica ljubljanske okolice, ki smo jo že srečali pri Ljubljanski kreditni banki, in Ljudska posojilnica iz Ljubljane, ki je imela delež v Zadrugi gospodarski banki, kasneje pa je vodila tudi sanacijo Prometne banke iz Ljubljane. Tujemu solastniku je preostal še 30-odstotni delež.

Kljub "nacionalizaciji"/slovenizaciji je Kreditni zavod ponovno prešel v krepko večinsko lastništvo dunajske centrale. Kreditni zavod je pravzaprav tipičen primer, kako je bila "nacionalizacija" očitno kratke sape, saj dolgo časa ni dejansko učinkovala in zagotavljala slovenske prevlade. Prišlo je do konflikta podjetniških in "nacionalnih" interesov. K temu je pripomogel tudi nesrečni splet okoliščin. Leta 1923 je namreč Jadranska banka zašla v hude likvidnostne težave. Da bi zadovoljila upnike, je začela odprodajati svoje deleže. Tako se je zatekla tudi k dunajski Creditanstalt in ji v odkup ponudila delnice Kreditnega zavoda in večinska paketa delnic v Pivovarni Union in ljubljanski Stavbni družbi. Dunajski bankirji so si vzeli nekaj časa za premislek in končno sprejeli ponudbo ter Jadransko banko izplačali. Delnice ljubljanskega Kreditnega zavoda so zadržali v svojem portfelju, medtem ko so prevlado v Pivovarni Union in

¹² France Kresal, Slovensko podjetništvo v industriji. Podjetništvo na Slovenskem. Razprave s simpozija v Ljubljani 19. januarja 1994. Prispevki za novejšo zgodovino št. 1/1994, 62–63; Rudolf Marn, Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij. Spominski zbornik Slovenije. Ljubljana, Jubilej 1939, 368–369.

Stavbni družbi prepustili ljubljanskim bančnikom. Jadranski banki so sledili še drugi delničarji in Creditanstalt je bila kmalu skoraj 90-odstotna lastnica Kreditnega zavoda.

Proces "denacionalizacije"/deslovenizacije Kreditnega zavoda v dvajsetih letih je namreč skupaj s podobnimi procesi v drugih industrijskih podjetjih v slovenski javnosti vzbujal mešane občutke. Buril je duhove, postal je točka opredeljevanj, sprožal je obilje negativnih čustev. Bil je le najbolj značilen primer konflikta podjetniških interesov in "obče narodnih", kjer se je tehnica nagnila v prid zasebnih koristi. Problem je bil tudi v tem, da je o Kreditnem zavodu šel glas, da je kljub slovenskemu ogrinjalu v bistvu "nemška" ustanova. V dvajsetih letih je ta sloves utrjevalo skorajda popolno lastništvo dunajske Creditanstalt, v tridesetih letih, ko je banka postala slovenska, pa petinsko solastništvo Augusta Westna in Josipa Luckmanna,¹³ ki sta bila po izvoru Nemca z jugoslovanskim državljanstvom. Vtis "nemškosti" se je vedno znova utrjeval, ker je znaten del uradništva, ki je bilo tam zaposleno še iz avstrijske dobe, težko sprejemalo nove razmere. Še vedno so govorili nemško in se niso trudili vključiti v slovensko okolje. Očitek o nemškem značaju te banke pa je bil krivičen, kajti banko so vendarle operativno vodili Slovenci in med zaposlenimi tudi prevladovali. Banka je imela tudi uravnoteženo kreditno politiko na osnovi ekonomskih in ne političnih/nacionalnih kriterijev, kar so ji pogosto očitali. Prav tako ni dobička – glede na kapital je bila najbolj dobičkonosna slovenska banka – nikoli odvajala v tujino. Nasprotno, prek evropske mreže Creditanstalt je slovenskemu gospodarstvu lahko ponujala obilje sredstev, kar ji je dajalo znatno prednost pred drugimi bankami.¹⁴

Primer Kreditnega zavoda je postal precedenčni vzorec, ki je v javnosti sprožal obžalovanje, da komaj pridobljena gospodarska moč in nadzor Slovincem polzita iz rok. Kot primer skrajnega "narodnoobrambnega" stališča si oglejmo enega od uvodnikov iz slovenskega časopisja, ki je na to temo sporočal: *"Jadranska banka je sicer pri izpodirvanju Nemcev iz podjetij zasledovala svoje finančne interese, vendar je vršila z nacionalizacijami važno narodno nalogo. Ni nam treba poudarjati, kake važnosti so industrijska in finančna podjetja za narodni razvoj...Po prevratu smo mislili, da je konec hlapčevanja, da bomo neomejeno gospodovali in razvijali svoje spretnosti v podjetjih na naših tleh, kakor se spodobi svobodnemu narodu...Toda prvotnemu razvoju je sledila reakcija. Prišla je preko istega zavoda, ki je poprej prednjačil v sistematičnem delu za nacionaliziranje industrije...Jadranska banka mora svojo nesrečno politiko denacionalizacije ustaviti in najti se morajo načini in sredstva, da se poskusi vsaj delna reparacija tega kar se je zgodilo. Mi kličemo vse naše gospodarske kroge na rešilno akcijo. Ne dajte, da se zopet pričnejo vračati časi, ko bo Nemec gospod, Slovenec pa njegov nameščenec, preprečite, da postanemo le figura, katero nemški igralec premiče po ogromni šahovnici gospodarsko-politične ekspanzivnosti."*¹⁵

Bolj mila ocena, ne samo tega konkretnega primera, temveč vsega "denacionalizacijskega" dogajanja, se pravi konflikta med podjetniškim in "nacionalnim" interesom, pa je prišla izpod peresa uglednega Rudolfa Marna: *"Lepe industrije in tudi banke bi prišle lahko v naše roke, toda gmotni interes posameznikov, pa tudi naših bank, je prevladal nacionalnega: prodajali so zopet veliko dražje nazaj, tuzemski upravni svetniki pa so samo kimali in niso vztrajali na nadaljnji nacionalizaciji."*¹⁶ Ocena je bila

¹³ Avgust Tosti, Denarni zavodi v Sloveniji po prvi svetovni vojni. Ljubljana, Bančni vestnik 1990, 36.

¹⁴ Žarko Lazarevič, Kreditni zavod za trgovino in industrijo v Ljubljani do druge svetovne vojne. Melikov zbornik, Ljubljana, Založba ZRC 2001, 1007–1016.

¹⁵ Slovenski narod, 14. 12. 1923.

¹⁶ Rudolf Marn, Nacionalizacija in sekvestracija tujih podjetij. Spominski zbornik Slovenije, Ljubljana 1939, 369.

resda bolj milo izrečena, s časom se je brusil čustveni naboj, vsebinska poanta pa je ostala identična.

Prehod banke v roke dunajskih bančnikov je bil kljub nenaklonjenemu slovenskemu javnemu mnenju povsem neoviran. Slovenska oblast je bila v tem času na tem področju že ob vse pristojnosti. Centralne beograjske oblasti, ki so na deklarativni in praktični ravni z naklonjenostjo sprejemale tuje naložbe, pa tega sploh niso zaznale, kot niso zaznale še marsičesa drugega, ne iz Slovenije ne iz preostalih "odročnih" krajev.

A v primeru Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo le ni bilo vse izgubljeno; povsem nepričakovano se je ponudila priložnost nadoknaditi "zamujeno". Velika gospodarska kriza je zelo prizadela Creditanstalt, v postopku sanacije so sklenili odprodati določen del svojih podjetij, med drugim tudi Kreditni zavod. Ravnatelj Kreditnega zavoda Avgust Tosti si je na Dunaju zagotovil nekajdnevno opcijsko pravico do nakupa. Pogoji, ki jih je postavila Creditanstalt, so bili neugodni, kot da ne bi bili prisiljeni v prodajo. Hkrati je Creditanstalt nenehno izpostavljala interes banke Wiener Bank Verein, da bi prevzela ljubljansko banko. Tipično igranje na več kart. Na drugi strani pa je tudi Tosti nastopal brez mandata, saj ljudi in kapitala, ki bi stali za njim, še ni bilo.

Ker je bil Kreditni zavod v slovenskem prostoru velika in ugledna banka z močnim vplivom v slovenskem gospodarstvu, je, da bi ponovno pridobili slovensko prevlado, stekla politična akcija. Na ranjeni "slovenski ponos" so se namenili nalepiti blagodejni obliž. Posel je bil nato dokončno speljan julija 1931. Nakup so spremljale velike težave v zbiranju denarja, kar je bila posledica različnih vzrokov. Delniška glavica Kreditnega zavoda resda ni bila zelo visoka, vendar je bilo treba vsako delnico krepko preplačati – dvojno vsoto nominalne vrednosti delnic. Prevzeti je bilo treba tudi del delnic ljubljanske Pivovarne Union. Kupci Kreditnega zavoda pa niso plačali samo kupnine, temveč so morali nadomestiti tudi posojila, ki jih je Kreditni zavod s posredovanjem matične dunajske banke najel v tujini.

Vsekakor je bil to v času izjemno pereče nelikvidnosti in splošnega pomanjkanja prostih sredstev v slovenskem prostoru velik zalogaj. Vse to dogajanje je sovpadalo z zelo ostro finančno krizo v državi, ki je bila ena od etap velike gospodarske krize v predvojni Jugoslaviji.¹⁷ Te silno neugodne zunanje razmere so opazili in znali ustrezno vrednotiti že sodobniki, o čemer pričajo zapisi in utrinki v slovenskem časopisju, ki jih preveva odkrito zadovoljstvo ob prevzemanju kreditnega zavoda.¹⁸ Strokovna javnost pa je znala ta dosežek še bolj ceniti in se je zavedala, da je bilo zgodnje poletje leta 1931 še najbolj primeren trenutek za prevzem Kreditnega zavoda, saj so poznejši dogodki – odprava konvertibilnosti dinarja, še večja zaostritev finančne krize zaradi paničnega dvigovanja vlog in s tem odtoka denarja iz denarnih zavodov – potrjevali ugotovitev, da bi bilo še težje zbrati potrebna sredstva za nameravani prevzem Kreditnega zavoda.¹⁹

Kreditni zavod za trgovino in industrijo je tako postal povsem slovenska banka, ne samo formalnopravno, temveč tudi lastniško. Malo manj kot polovico delnic so imele v lasti hranilnice (Hranilnica dravske banovine – 22 odstotkov, Mestna hranilnica ljubljanska – 20 odstotkov) in zadružna zveza (Zveza slovenskih zadrug); preostanek delnic je bil porazdeljen med individualne delničarje. Banko so prek posebnega podjetja, poimenovanega Gospodarska družba, na katerega so prenesli zastopanje svojih pravic,

17 Podrobneje glej Žarko Lazarevič, *Prebivalstvo, družba, gospodarstvo pri Slovencih v tridesetih letih*. Slovenska trideseta leta. Ljubljana, Slovenska matica 1997, 33–42.

18 Slovenec, 9. 6. 1931, 5. 7. 1931; Jutro, 8. 6. 1931, 5. 7. 1931.

19 Naša narodna privreda u 1932 god. u svetlosti bilansa naših vodećih akcionarskih društava. Beograd, Narodno blagostanje 1932, 89.

dejansko obvladovali individualni delničarji. To navsezadnje ni bilo presenetljivo, saj so bili med njimi najvidnejši predstavniki slovenskega gospodarskega in političnega življenja, ki so znali dobro poskrbeti za svoje interese. Spremembam v lastniški strukturi so nato samoumevno sledile še menjave v upravni strukturi, ko je bila tudi dejansko dosežena slovenska prevlada.²⁰

2. Gospodarski odnosi med novima državama

Nove politične meje, ki so nastale po prvi svetovni vojni, so temeljito spremenile podobo srednjeevropskega sveta. Oznanile so nastanek novih gospodarskih področij; namesto velikega, med seboj povezanega, dopolnjujočega in v več stoletjih izgrajevanega gospodarskega prostora, je nastalo nekaj manjših.

Nove politične meje so oznanile tudi spremenjene pogoje gospodarjenja, zlasti v medsebojni gospodarski menjavi, tako na področju transfera kapitala in tehnologije ter kroženja delovne sile kot tudi v trgovinskih odnosih. Različne gospodarske transakcije, ki so bile do razpada habsburške monarhije nekaj povsem običajnega, vsakdanjega, brez posebnih ovir, so naenkrat postale težko izvedljive. Postale so zadeva meddržavnih pogajanj, odvisne od političnih in ekonomskih interesov, pogojenih z različno gospodarsko strukturo in gospodarsko politiko oziroma od dobre volje oblastnih struktur v novo nastalih državah.

V splošnem pa je mogoče reči, da navkljub velikim političnim spremembam in spremenjenim ter nekoliko oteženim pogojem medsebojne gospodarske izmenjave gospodarski tokovi niso bistveno spremenili tradicionalnih smeri. Dopolnjujoča gospodarska struktura industrializiranih in agrarnih predelov nekdanje Avstro-Ogrske je navkljub ločitvi z državnimi mejami še naprej določala gospodarske tokove in smeri poslovnega sodelovanja tudi po prvi svetovni vojni. Tradicionalne poslovne vezi, vzpostavljene v predhodnih desetletjih skupnega življenja in udeleževanja na enotnem gospodarskem prostoru, so se po rahli ohromitvi v prvih prevratnih letih kaj kmalu – ne glede na obstoj novih narodnogospodarskih področij – prilagodile novi političnoekonomski stvarnosti in pričele ponovno brsteti.

To niti ni presenetljivo, saj je bil interes obojestranski. Ne glede na politične zamere je bilo več kot očitno stališče, da je gospodarske odnose treba ohraniti. Besede iz slovenskega časopisja so zgovorne: *"Edino pa, kar je za nas v razmerju do Avstrije sprejemljivo, je vzpostavitev urejenih trgovinsko-političnih odnošajev v obliki trgovinske pogodbe, sklenjene od države do države, vpoštevajoč obojestranske pravne, komercialne in prometne interese."*²¹ Zavedali so se, da bodo morali iskati tudi nove trge, a *"trdoživosti"* zgodovine niso mogli prezreti. *"Naša trgovina še vedno ... nagiba k trgovanju, kakor je bilo v navadi pod starim režimom proti Dunaju in Pešti. Navada je železna srajca tudi v kupčiji. Drugi vzrok je nepoučenost in nepoznavanje drugih kupčijskih potov. Izbira se raje že uglajena pota, pri čemer igra prejšnjo vlogo tudi občevalni jezik. Tudi prometne težave odločajo. Znatno vlogo igra neurejeno valutno vprašanje, vsled česar je najenostavnejše premikanje kron.... Za smer vnanje kupčije odločajo tudi stare zveze, ki segajo daleč v davnino. Te zveze se skušajo oživljati in poglobljati tudi po raznih naših ljudeh, ki so se nastanili v Avstriji,"*²² so bile besede, ki so realistično dojemanje stvarnosti več kot potrjevale. Podobno je bilo tudi v Avstriji,

²⁰ Avgust Tosti, Denarni zavodi v Sloveniji po prvi svetovni vojni. Ljubljana, Bančni vestnik 1990, 17–43.

²¹ Slovenski narod, 28. 2. 1920.

²² Slovenski narod, 25. 9. 1919.

sodeč vsaj po besedah Rudolfa Steinerja, generalnega direktorja Boden-Creditanstalta z Dunaja. S perspektive velikega investitorja v slovenski in jugoslovanski prostor, v množico bančnih in industrijskih podjetij, je leta 1925 v jugoslovanski osrednji bančni reviji zapisal: *"Razpad stare monarhije in nastanek nacionalnih držav je pomenil tudi razpad enotnega gospodarskega področja. Spodbudil je novo nastale države, da se z vsemi sredstvi prizadevajo za samostojnost in neodvisnost. Toda pokazalo se je, da gospodarsko sodelovanje poteka navkljub carinskim mejam in zaporam. Prezreti oziroma zanemariti ga ni bilo mogoče, razen v škodo prizadetih držav."*²³

Obrisi jugoslovanske gospodarske politike

Preden preidemo na samo obravnavo gospodarske izmenjave med Slovenijo in Avstrijo, si moramo v grobih obrisih ogledati še temeljne poteze oziroma značilnosti jugoslovanske gospodarske politike in v njenem okviru zunanjetrgovinske zakonodaje, ki je določala globalni okvir gospodarskega sodelovanja Slovenije z drugimi državami, tudi z Avstrijo. A še pred obravnavo ustaljenih razmer in prepoznavne gospodarske politike se velja nekoliko pomuditi tudi pri prehodnem obdobju in opozoriti na značilnosti prvih povojnih let. V teh letih sta namreč negotova politična in gospodarska stvarnost rahljali tradicionalne gospodarske tokove in utesnjevali prostor gospodarskega sodelovanja. Zaradi finančno in valutno nestabilnih razmer in odsotnosti utečenega plačilnega prometa niso bili vzpostavljeni osnovni pogoji za normalen potek gospodarskega sodelovanja. Zaradi tega je to tudi nekoliko zamrlo, z medsebojnimi stiki so se reševala le najbolj pereča gospodarska vprašanja. Odpravljale so se najnujnejše vrzeli pomanjkanja po sistemu blago za blago, kar je bilo v primeru Slovenije in Avstrije urejeno pomladi 1919 s kompenzacijskim sporazumom.²⁴

Kot vemo, se je Slovenija leta 1918 vključila v jugoslovansko državo, ki je bila po gospodarski strukturi povsem agrarna. To je določalo tudi njeno gospodarsko politiko, ki je bila zaradi želje po čimprejšnji industrializaciji nujno tudi protekcionistična. Domače gospodarske potenciale so varovale pregrade, ki jih je določila nova carinska tarifa iz leta 1925; prej je veljala srbska carinska tarifa. Carinske obremenitve uvoženih dobrin so bile različno postavljene, odvisno od razvitosti posameznih panog. V povprečju je npr. v kmetijstvu znašala polovico vrednosti, medtem ko so bile pri industrijskem blagu obremenitve v povprečju določene na četrtino vrednosti.²⁵ Med najmanj obremenjene uvozne artikle so sodile investicijske dobrine. Da bi čimprej presegle agrarni značaj jugoslovanskega gospodarstva, so vlade dovoljevale in spodbujale tuje naložbe v domače gospodarstvo. Tuji kapital, razen v prvih prevratnih letih, je bil zaradi kapitalske podhranjenosti jugoslovanskega gospodarstva zaželen, država mu ob vstopanju v naš prostor ni postavljala posebnih ovir. Nasprotno, s carinsko in davčno

23 "Der Zerfall der alten Monarchie und die Entstehung der Nationalstaaten haben das einheitliche Wirtschaftsgebiet zerrissen und die neuen Staaten veranlasst, ihre Selbständigkeit und Unabhängigkeit mit allen Mitteln anzustreben. Es hat sich jedoch in der Folge gezeigt, dass die wirtschaftlichen Zusammenhänge zwischen benachbarten Staaten trotz Zollgrenzen und Abspermassnahmen sich Geltung verschaffen und nur zum Nachteile der betreffenden Länder vernachlässigt werden können." Bankarstvo št. 3/1925, 110–111. Österreichisches Kapital und seine Interesse für Jugoslawien/Austrijski kapital i njegov interes za Jugoslaviju.

24 Jože Šorn, Slovensko gospodarstvo v poprevratnih letih 1919–1924. Ljubljana, Cankarjeva založba 1997, 98–111.

25 Albin Ogris, Trgovinska politika. Ljubljana, samozaložba 1932, 323. Glej tudi Goran Pitić, Karakteristike i organizacija spoljnotrgovinskog sistema Jugoslavije od 1919. do 1929. godine. Acta historico-oconomica Iugoslaviae, vol. 16/1989, 114–116.

politiko so mu skušali olajšati prve vstopne korake. Tako so dopuščali brezcarinski uvoz rabljenih strojev ter zaposlovanje tujih tehničnih strokovnjakov in vodilnega osebja v podjetjih.²⁶

Da bi olajšali in pospešili medsebojno trgovanje, je uveljavitev stalnih carinskih stopenj omogočila tudi sklepanje trgovinskih sporazumov s pomembnejšimi trgovinskimi partnerkami. Sporazum, sklenjen z Avstrijo leta 1925,²⁷ je vseboval tudi tarifni del, kar je bilo pomembno, ker se je z njim zniževala carinska zaščita jugoslovanskega trga, saj je bilo uveljavljeno načelo dajanja statusa z največjimi ugodnostmi pogodbenim stranem. Dogovorjene carinske stopnje so nato veljale tudi za vse naslednje sporazume. Pri sklepanju tega sporazuma je jugoslovanska vlada, ker je želela olajšati lasten izvoz v Avstrijo, predvsem kmetijskih pridelkov in surovin, pokazala veliko razumevanje za avstrijske zahteve. S sporazumom je bilo določeno znižanje carinskih stopenj za avstrijsko industrijsko blago pri četrtini tarifnih postavk, medtem ko je Avstrija znižala carinske stopnje za jugoslovanske pretežno agrarne produkte le pri slabih 8 odstotkih tarifnih postavk. Visoka zaščita avstrijskega kmetijskega trga pred jugoslovansko konkurenco je bila nato ublažena leta 1928 z dodatkom k tarifnemu sporazumu.²⁸

Značilnost jugoslovanskih trgovinskih pogodb je bila tudi njihova kratkoročnost, od enega do petih let, in kratkost odpovednih rokov, kar jugoslovanskemu gospodarstvu ni zagotavljalo dolgoročne stabilnosti. Obenem pa trgovinski sporazumi tudi pripovedujejo zgodbo, kako je bila Jugoslavija kot agrarna dežela pri sklepanju teh sporazumov v primerjavi z industrijsko razvitimi deželami v podrejenem položaju. Redno je dajala več koncesij, kakor jih je bila deležna sama. To nasprotje, določeno s prevladujočim agrarnim značajem jugoslovanske gospodarske strukture, je Albin Ogris – eden redkih Slovencev, ki je tudi teoretsko obdeloval problem trgovinske politike – pojasnil z mislijo, da se *"blaga, ki ga izvažamo prideluje po vsem svetu več ko dovolj in tudi zavoljo kvalitete blaga ponavadi ne moremo zahtevati nikakršnih prednosti. Narobe se pa izdela industrijskega blaga v tuzemstvu veliko premalo, vsled česar se mora nujno uvažati. Radi tega v trgovinskih pogodbah ni doseči upoštevni izvoznih koncesij"*.²⁹

Struktura in domet jugoslovanskega izvoza

S tem citatom je obenem podan tudi temeljni značaj jugoslovanske in v njenem okviru tudi slovenske blagovne menjave s tujino, vključno z Avstrijo. Bolj natančno opazovanje nam predoči dejstvo, da so v jugoslovanski izvozni strukturi prevladovali artikli z nizko stopnjo dodelave in s tem tudi nizke vrednosti (kmetijski pridelki in surovine). Povsem nasprotno, a pričakovano glede na strukturo jugoslovanskega gospodarstva, pa so bili na uvozni strani pretežno zastopani industrijski izdelki z višjo stopnjo dodane vrednosti. Če se naslonimo na podatke o strukturi jugoslovanskega izvoza leta 1938 – pri čemer je treba poudariti, da ti le ilustrirajo značilnost celotnega obdobja med obema vojnima –, se zgornja trditev povsem potrdi.

Gledano po količini je največjo postavko v jugoslovanskem izvozu predstavljalo

²⁶ France Kresal, Avstrijski kapital v industriji stare Jugoslavije. Prispevki za novejšo zgodovino št. 1–2/1987, 34.

²⁷ Pitić, nav. delo, 117–118; Natančen seznam trgovinskih pogodb z dopolnitvami išči tudi v Die Wirtschaft Jugoslaviens. Beograd 1937, 81–89.

²⁸ Kresal, Avstrijski kapital ..., 35; Pitić, nav. delo, 118.

²⁹ Ogris, nav. delo, 324.

rudarstvo, sledil je izvoz lesa in kmetijskih pridelkov ter živine. Poleg tega so izvažali tudi industrijsko blago, vendar je bil delež po količini majhen. Navedena razmerja se pokažejo v drugačni, neugodni luči, ko v analizo vključimo podatke o vrednosti izvoženih količin. Izvoz na področju rudarstva je po količini s 44-odstotnim deležem sicer pomemben, je pa v vrednosti predstavljal borih 8 odstotkov. Podobno, vendar nekoliko bolj ugodno razmerje je najti pri izvozu lesa, kjer je razlika med količino in vrednostjo nekoliko manjša, 25 odstotkov nasproti 15-odstotnemu deležu v vrednosti. Šele pri kmetijstvu se razmerje obrne in so vrednostni deleži večji kot pri količini; znotraj poljedelstva je to razmerje 20 proti 26 odstotkom. Pri živinoreji pa je razlika kar impozantna, saj je bila ta panoga v izvozu, merjenem po količini, udeležena le s slabima dvema odstotkoma, v vrednosti pa se je njen delež dvignil kar na četrtno. Tudi pri industrijskih izdelkih je izvoz po vrednosti presegal količino, kajti po prvem merilu so tovrstni artikli predstavljali dobrih 6 odstotkov, v vrednostni primerjavi pa je bil delež skorajda podvojen.³⁰

Ker je bila Jugoslavija agrarna dežela na komaj začetni stopnji industrializacije, je razumljivo, da je v njenem uvozu prevladovalo industrijsko izdelano blago. Tovrstni artikli so predstavljali kar dve tretjini uvoženega, pri čemer je v pretežni meri šlo za potrošno blago in investicijsko opremo (stroji). Sledila je postavka surovine in polfabrikati, namenjena nebogljeni, a razvijajoči se domači industriji, predvsem za potrebe tekstilne in kovinskopredelovalne industrije ter za nemoteno delo na področju črne metalurgije.³¹

Jugoslovanska blagovna menjava s tujino, z njo neizogibno tudi slovenska, je bila omejenega dosega. Osredotočena je bila le na nekaj tujih trgov v neposrednem sosedsstvu ali bližnji okolici: Avstriji, Italiji, Češkoslovaški in Nemčiji. V prvem povojnem obdobju je bila največji zunanjetrgovinski partner Avstrija, ki je npr. leta 1920 sprejela kar 42 odstotkov jugoslovanskega izvoza, na drugi strani pa je Avstrija v jugoslovanskem uvozu sodelovala kar s petinskim deležem. Ti visoki deleži so z leti in navezovanjem poslovnih vezi z drugimi državami pričeli počasi nazadovati. Čez deset let je bilo razmerje že bistveno nižje, tako pri izvozu kot uvozu so Avstrijci prisostvovali le še s približno 17 odstotki. Bolj so se trideseta leta bližala koncu, tem bolj se je krčil obseg blagovne menjave med Avstrijo in Jugoslavijo. Tendencia padanja je tako pripeljala do tega, da je leta 1937 avstrijski, nekoč visok delež v jugoslovanski menjavi, tako pri uvozu kot izvozu padel na sedaj skromnih 10 oziroma 13 odstotkov.

Izrivanje avstrijskega blaga z jugoslovanskega trga in s tem tudi nazadovanje obsega medsebojne menjave je bila posledica jugoslovanskega gospodarskega preusmerjanja. Vlogo največjega jugoslovanskega trgovskega partnerja je v tridesetih letih prevzela Nemčija, ki je iz leta v leto povečevala odjem jugoslovanskega blaga in svojo prisotnost na jugoslovanskem trgu. Proti koncu tridesetih let je Nemčija pri prodaji na jugoslovanski trg za več kot polovico presegla nekdanji najboljši avstrijski delež, pri uvozu pa se je prav tako naglo približevala avstrijskim dosežkom v letu 1920.³² Spremenjena razmerja so bila posledica zmanjševanja obsega zaradi velike gospodarske krize in obenem tudi spremenjene oblike mednarodne trgovine. Zaradi trganja mednarodnih trgovinskih tokov in pomanjkanja deviz se je uveljavilo klirinško poslovanje – blago za blago. Klirinški sporazumi so tako zajeli dobre tri četrtine jugoslovanskega izvoza in preko dve tretjini uvoza, pri čemer je Jugoslavija v klirinški menjavi redno dosegala presežek.

30 Stevan M. Kukoleča, *Industrija Jugoslavije 1918–1938*. Beograd, Balkanska štampa 1941, 277.

31 Die Wirtschaft Jugoslaviens, 66–67.

32 Szulc, nav. delo, 130.

Slovenski delež

Ko skušamo opredeliti slovenski delež v jugoslovanski blagovni menjavi s tujino, naletimo na težave, kajti o tem nimamo na voljo natančnih podatkov. Zaradi tega bomo razen za področje kmetijstva, kjer nam podatki izpričujejo stanje iz leta 1936, prisiljeni na določena sklepanja in relativne ocene. Pa tudi podatki o kmetijstvu iz leta 1936 so zaradi metodologije zbiranja po svoje nezanesljivi. Nezanesljivi zato, ker v njih niso vštete izvozne ali uvozne količine, ki so prišle ali odšle iz Slovenije prek drugih jugoslovanskih pokrajin. Ob tem je pri razglabljanju o slovenski blagovni menjavi z navedenimi državami nujno upoštevati še zadržek, da je bila slovenska industrija glede prodaje vezana na jugoslovanski trg, kajti ravno jugoslovansko povpraševanje je bilo tisto, ki je do druge svetovne vojne spodbudilo nagel industrializacijski sunek v Sloveniji.

Zato je razumljivo, da je Avstrija v slovenski blagovni menjavi sodelovala predvsem na uvozni strani. Avstrija, z njo pa tudi Češkoslovaška, je v pretežni meri oskrbovala Slovenijo z industrijskimi potrošniškimi dobrinami in polfabrikati za razvijajočo se industrijo. Od tod so prihajale tudi investicijske dobrine, npr. stroji. Od skupne jugoslovanske vsote uvoženih strojev so jih v Sloveniji montirali vsaj petino.³³ Dejstvo, da je bila Slovenija najbolj industrializirani jugoslovanski predel, nam, ob upoštevanju prispevka slovenske industrije v jugoslovanskem okviru, omogoča tudi sklepanje o približnem deležu Slovenije na uvozni strani blagovne menjave s tujino. Slovenske zmogljivosti so namreč v metalurški in kovinski industriji pomenile kar polovico, v tekstilni, papirni in usnjarski približno 37 odstotkov, v kemični, steklarski in lesni pa četrtno jugoslovanskih industrijskih kapacitet. Vse to je odsevalo tudi v družbenem in osebnem standardu, ki je v Sloveniji znatno presegal državno povprečje – slovenski narodni dohodek na osebo je bil za slabo tretjino višji kot povprečni jugoslovanski skupni imenovalec.³⁴ Tako je upravičen sklep, da je v Sloveniji ostala tudi približno enaka količina uvoženega blaga, kakor je bil njen delež v jugoslovanskem gospodarstvu. Na izvozni strani slovenske blagovne menjave s tujino se stanje glede na leta pred prvo svetovno vojno ni bistveno spremenilo. Še nadalje je bil najpomembnejši izvozni artikel les, bodisi surov bodisi v rezani obliki, sledili pa so produkti rudarsko-metalurških panog, nekaj malega pa je v tujino prodajala tudi kemična industrija.

Glede kmetijstva velja opozoriti, da je bila Slovenija pasivna dežela, ki je bila tudi sama vezana na uvoz hrane, predvsem žitaric, iz drugih jugoslovanskih predelov. Kmetijstvo je bilo z novimi mejami zelo prizadeto, kajti zunaj jugoslovanskih meja so ostale večje mestne aglomeracije, ki so se pred vojno oskrbovale iz slovenskega zaledja (Trst, Gradec). Tej izgubi trga pa se je pridružila še cenena jugoslovanska agrarna produkcija. V slovenski kmetijski strukturi so bili za izvoz na voljo predvsem sadje, vino, jajca in goveja živina. Največji odjemalec je bila pričakovano Avstrija. Za potrebe slovenskega kmetijstva so ravno tako največ uvažali iz Avstrije, nekoliko opazneje tudi iz Češkoslovaške, pri čemer so bili glavnina blaga kmetijski stroji in orodja.³⁵

33 Jože Šorn, *Slovensko gospodarstvo med dvema vojnama. Zgodovina Slovencev*. Ljubljana, Cankarjeva založba 1979, 699.

34 Žarko Lazarević, *Na južnih obzorjih. Gospodarska izkušnja Slovencev v prvi jugoslovanski državi*. Nova revija št. 156–157/1995, 203, 206.

35 Letno poročilo kmetijske zbornice dravske banovine. Ljubljana 1939, 191–209.

Kapitalski tokovi

Z razpadom habsburške monarhije so bile dotedaj le regionalne razlike v stopnji razvitosti še dodatno utrjene z državnimi mejami. Jugoslavija je bila nerazvita, absolutno agrarna država z velikim pomanjkanjem kapitala, industrijskih obratov in izdelkov. Zaradi tega so vlade pospeševale dotok tujega kapitala, tujih investicij in prenos tuje tehnologije v domače gospodarstvo. Slovenija se je v tem času izkazala za precej mamljivo okolje za tuje investitorje. Bila je industrijsko in tehnološko najrazvitejši del Jugoslavije, imela je izgrajeno prometno infrastrukturo (železnice, ceste, telegrafijo, telefonijo) in obilje poceni ter v osnovi izobražene delovne sile. Poleg tega pa je imela v zaledju še obsežen, raznovrstnega potrošniškega blaga lačen trg, na katerem tudi ni bilo vidnejše konkurence, bil pa je precej carinsko zaščiten. Kakor v blagovni menjavi, sta tudi v tem primeru ponujeno priložnost najbolj marljivo izkoristili Avstrija in Češko-slovaška, ki sta bili za Slovenijo najpomembnejši izvoznici kapitala in tehnologije.

Glavnina tujega kapitala v Sloveniji je bila avstrijskega in češkega izvora. Njun visok delež je bil tudi posledica ustaljenih finančnih tokov, ki so se vzpostavili že pred prvo svetovno vojno. Značilno je namreč bilo, da so zahodnoevropski finančniki poslovali z jugoslovanskim, a tudi drugim vzhodnoevropskim prostorom, prek dunajskih in praških posrednikov. V slovenskem bančništvu so avstrijski in češki investitorji sodelovali pri dveh največjih in najpomembnejših slovenskih bankah. Praška Živnostenska banka je bila petinski lastnik največje slovenske banke – Ljubljanske kreditne banke, ki je bila na prelomu stoletja prva slovenska banka, ustanovljena z večinskim deležem češkega kapitala. Po prvi svetovni vojni so z novimi emisijami delnic slovenski delničarji uspeli pridobiti krepko večino. Dunajski Credit-Anstalt pa je bil nostrifikaciji navkljub, ki je terjala večinski delež jugoslovanskih državljanov, še vedno, vse do leta 1931, ko je zaradi znanih težav odprodal svoj delež slovenskemu konzorciju, lastnik večinskega paketa delnic Kreditnega zavoda za trgovino in industrijo.³⁶ Za ponazoritev vpliva teh dveh bančnih podjetij in s tem tudi tujega kapitala, naj navedemo, da sta leta 1932 Ljubljanska kreditna banka in Kreditni zavod za trgovino in industrijo skupaj neposredno kontrolirala kar 46 odstotkov delniškega kapitala v Sloveniji. Prvo imenovana banka dobro petino, druga pa sedmino.³⁷ Navkljub velikosti pa ta podatek na izraža celovitosti vpliva avstrijskega in češkega kapitala, saj nam ni znan obseg posrednega vpliva, to je obseg kreditiranja podjetij, v katerih niso imeli lastniškega deleža. Šele izmera te dimenzije bi nam predočila celovito vplivno sfero avstrijskega bančnega kapitala v slovenskem gospodarstvu.

Znatne so bile tudi neposredne avstrijske naložbe v slovensko industrijo, pri čemer je močno izstopala tekstilna industrija. S finančnimi investicijami, prenosom tehnologije in preselitvijo proizvodnje v Slovenijo so avstrijski, z njimi pa tudi češki podjetniki reševali problem prevelikih zmogljivosti doma in obenem zadovoljevali potrebe jugoslovanskega trga. Lastniška struktura podjetij v slovenski tekstilni industriji nam govori, da je bilo leta 1935 kar 70 odstotkov tovarn v tuji lasti. Prednjačili so češki investitorji, ki so bili lastniki 40 odstotkov tekstilnih tovarn, s polovico manjšim deležem pa so jim sledili avstrijski podjetniki.³⁸

36 Toussaint Hočevar, Slovensko poslovno bančništvo 1913–1941 (2). Bančni vestnik št. 9/1984, 268.

37 Glej Compass 1932.

38 France Kresal, Tekstilna industrija v Sloveniji. Ljubljana, Borec 1976, 155.

Pretok ljudi

Sočasno z dotokom tujega kapitala v slovensko gospodarstvo je potekalo tudi zaposlovanje tujcev v podjetjih v tuji lasti, raznih mojstrov, tehničnega osebja in vodstvenih delavcev.³⁹ Presenetljivo bi bilo, če bi se tudi v tem primeru podatki razlikovali od dosedanjih. Povsem v skladu s pričakovanji so bili najštevilnejša skupina nejugoslovanskih podanikov v slovenskem gospodarstvu avstrijski (22 odstotkov), sledili pa so jim češkoslovaški (12 odstotkov) državljani.⁴⁰

Intenzivno gospodarsko sodelovanje med Slovenijo in Avstrijo je potekalo tudi na področju turizma. Gostje iz avstrijskih dežel so bili zaželeni in cenjeni v slovenskih turističnih središčih, številnih termalnih zdraviliščih in alpskih počitniških krajih, izstopala sta zlasti Rogaška Slatina in Bled. Bližina, prometne zveze in poznavanje pokrajine je imelo za posledico, da so med vsemi tujimi gosti prevladovali Avstrijci (30 odstotkov).⁴¹

³⁹ Kresal, *Avstrijski kapital ...*, 38.

⁴⁰ Izračunano na podlagi razprave Mire Kolar-Dimitrijević, *Statistički pregled stranih radnika in članova njihovih porodica u Jugoslaviji 1933. godine*. Časopis za suvremenu povijest št. 3(10)/1973, Tabela 3, 128–129.

⁴¹ Rudolf Mam, *Dvajset let tujkega prometa v Sloveniji*. Spominski zbornik Slovenije. Ljubljana, Jubilej 1939, 472.